

Е. В. Мамонтова

orcid.org/0000-0001-5464-3309

*доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політичних теорій*

Національного університету «Одеська юридична академія»

РЕГАЛІЇ ВЕРХОВНОЇ ВЛАДИ ЯК ІНСТРУМЕНТИ ЛЕГІТИМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО ПОРЯДКУ

Постановка проблеми. Ключовою умовою реалізації влади у суспільстві є її легітимність, яка завжди є результатом різноманітних легітимісційних практик. За своєю суттю легітимісція є багаторівневим процесом інтеграції різнорідних групових ідентичностей у єдиний соціально-політичний простір на основі спільних цінностей та переконань з обов'язковим відтворенням владного механізму реалізації новоствореної колективної ідентичності. Звідси, рівноправними агентами цього процесу виступають і політично-організована влада, і суспільство. Як зазначає з цього приводу Ю. Габермас, з одного боку, легітимісція є неодмінною умовою функціонування держави, адже тільки політичні форми організації суспільства – держава насамперед – вимагають легітимісції. Але водночас держава не здатна сама по собі встановлювати колективну ідентичність та здійснювати соціальну інтеграцію на ґрунті колективних цінностей, що їй принципово непідвладні (Habermas, 1979, с. 180). Це означає, що легітимісція вимагає публічного режиму протікання, а утвердження легітимності відбувається у полі публічного дискурсу політики. Серед його структур найважливішим джерелом формування політичної спільноти та інститутів панування виступають символічні проєкції політичних ідентичностей. Їхня конкуренція супроводжувала всю політичну історію людства. Але сьогодні вона вийшла за інституціональні межі і набула глобального виміру: ми спостерігаємо за конкуренцією символічних моделей і схем класифікацій соціального миру у масштабі цивілізації та всепланетарної спільноти. Усе це актуалізує вивчення природи символічного панування, його джерел та ресурсів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. За спостереженнями багатьох дослідників, процес легітимісції завжди супроводжують «символи виправдання» та «символи панування». Так, на думку П. Бергера та Т. Лукмана, через використання цих символів відбувається виправдання практичних імперативів інституційного порядку, яким легітимісція надає властивості нормативного характеру (Berger & Luckmann, 1967, с. 151). Ч. Мілліс вважає, що поняття легітимності характеризує здатність соціальних еліт забезпечувати своє інституційне панування за допомогою ефективного використання «вірувань у моральні символи, священні емблеми та юридичні формули» (Mills, 2000, с. 48–49). Г. Ласуел, розкриваючи комунікативну природу влади через дослідження політичного міфу як основи політичного панування, своєю чергою підкреслює, що невід'ємною складовою структури політичного міфу є символи (слова та образи). Їхня функція полягає не тільки у роз'ясненні «фундаментальних допущень» міфу, які торкаються політичних питань, але й у виправданні специфічних практик влади (Lasswell, 1965, с. 269). П. Бурдьє, визначаючи, що відносини комунікації завжди є відносинами влади, форма та зміст якої залежать від матеріальної або символічної влади, що накопичується агентами або інститутами, залученими у стосунки, які допомагають нагромадити символічну владу, визнає за символічними системами функцію «нав'язування або легітимісції панування» (Bourdieu, 1989, с. 92).

Отже, звернення до символічного забезпечує можливість здійснювати розподіл владних повноважень у суспільстві та реалізовувати функцію панування з мінімальним використанням інструментів примусу та насильства або інших інституційованих засобів. Такий потужний потенціал символу як інструменту легітимісції влади зумовлений, на нашу думку, його архетипною природою. Її дослідження дасть нам можливість більш повно розкрити сутність

механізмів символізації та окреслити їх місце та роль у легітимаційних практиках сьогодення.

Метою статті є визначення специфіки механізму символізації у процесі легітимації політичної влади на прикладі регалій верховної влади.

Легітимаційний механізм будь-якої події, що відбувається у просторі політичної комунікації, спрацьовує максимально повно тільки за умови приведення до єдиного символічного знаменника всіх різновидів символів панування. Еталоном такої події є церемонія посвячення у владу (коронація, інтронізація, інавгурація). Її ключовими атрибутами виступають владні регалії. Розглянемо їх більш детально та спробуємо висвітлити їх архетипну природу та виявити легітимаційний потенціал.

Термін «регалія» має подвійне значення. У широкому розумінні регалія є предметом відзнаки, знаком монархічного сану, на що вказує етимологія даного слова (від лат. *regalis* – царський). Водночас історично регалією називають коронну монополію на певні різновиди товарів (напр., «соляна регалія», «монетна регалія») або привілеї держави на отримання певних доходів (судових штрафів, чеканки монети, ринкового мита, розробки рудників тощо). Таким чином, семантику поняття «регалія» визначають смисли, пов'язані із значеннями слів «знак», «відзнака», «єдиновладдя», «монополія», «привілей». Звідси ми будемо визначати регалії як привілейовані предметні відзнаки вищої влади.

На відміну від інших символів – аксесуарів (трон, ювілейні грошові знаки, парадний одяг тощо), функціональне навантаження яких не обмежується виключно простором ритуальних практик, регалії не несуть жодної утилітарної функції і є предметним втіленням ідеї влади. Інакше кажучи, і поза дискурсом влади, у будь-якому іншому контексті регалії не втрачають свого призначення як маркерів абсолютної влади.

У сучасній українській мові синонімом слова «регалія» виступає термін «клеїнод». Проте, спираючись на дані тлумачних словників та багатьох досліджень у області спеціальних історичних дисциплін, ми вважаємо, що його трактування є більш широким. На нашу думку, значення слова клеїнод (від нім. *Kleinod* – коштовність, дрібниця, мала за розміром цінна річ філігранної роботи та польск. *Klejnot herbowy* – відзнака) збігається з поняттям інсигнії (від лат. *insigne* – відзнака). Останнє вважається загальним для всіх знаків відмінності, що визначають той чи інший рівень спадкової, соціальної та/або духовної приналежності їх носія, а також (у значенні регалії) трактується як зовнішня ознака влади, могутності, становища у державі. Таким чином, клеїноди та інсигнії лише у вузькому сенсі можна вважати речовими символами нації та держави, що пов'язані із архаїчними культурами даного народу та його уявленнями про сутність державної влади. Саме тому ми зупиняємось на терміні «регалія» як найбільш точному у контексті проблематики статті.

Регалія як символ влади відома з глибокої давнини. Одним з найдавніших видів регалії більшість фахівців визначають скіпетр. Свій початок він бере від пастушого посоху. Ще у Давньому Єгипті знаками влади фараонів були посох та бич, прикрашені золотом. Ці символи походили ще з додержавних часів, коли єгиптяни займалися скотарством. Серед єгиптян посох уявлявся атрибутом Озіріса як судді мертвих і часто зображувався у вигляді цепу як символу верховної влади. Пізніше зображення вівчарського посоху перетворилося на значок-пиктограму поняття «вождь», «правитель». Єгипетські фараони, позиціонуючи себе як пастирі свого народу, запровадили традицію тримати посох під час різноманітних культових та палацових ритуалів.

Як прообраз скіпетру посох набув статусу однієї із царських регалій і в шумеро-семітській традиції. Римляни перейняли скіпетр від етрусків. Цей атрибут, прикрашений орлами, широко використовувався під час важливих державних урочистостей. Згодом, присвоєний архієреями християнської церкви як знак святості, посох у вигляді скороченого жезлу – скіпетру, увійшов у арсенал легітимаційного комплексу європейських монархій.

На наше переконання, генетичний зв'язок скіпетру із семантикою понять «пастир», «поводир», «святість» робить цю регалію символом верховної влади як духовного панування. Сьогодні, залишившись у атрибутивному арсеналі символічного комплексу легітимації сучасних парламентських монархій як данина традиції та символ спадкоємності політичних поколінь, у державному церемоніалі країн із республіканським устроєм скіпетр не використовується.

Не менш важливе місце серед символів-регалій займає корона, яка вважається домінуючим маркером верховної влади. Утім, семантика цього символу набагато ширша. Так, за спостереженнями Дж. Шевальє та А. Геербранта (Chevalier & Gheerbrant, 1997), у короні поєднуються три пласти значень. По-перше, її розташування на голові слід тлумачити не стільки як вказівку на важливість та значення голови як вищої точки в архітектоніці тіла, що створює візуальне враження особливої ролі носія регалії, скільки як домінування корони над головою, забезпечене вищими істотами – провідниками трансцендентності. По-друге, кругла форма корони символізує досконалість та причетність до небесного світу, символом якого виступає круг, космос, розташований у хаосі. У такій інтерпретації корона стає об'єктом, що поєднує і водночас розділяє небесні та земні, божественні та людські сили. Звідси, той, хто вдягає корону, наближується через це до Бога і отримує право на безсмертя. По-третє, велике символічне навантаження несе сама цінність матеріалу, із якого виготовлена корона, що викликає відчуття надлюдського або надприродного, і, як наслідок, зв'язує носія корони з тим богом, або богами, яким приписуються його героїчні вчинки. Крім того, корона може вказувати на те, якої трансцендентної сили набула коронована особа та використовує її в ім'я виконання свого призначення. Отже, корона є символом верховенства влади та її божественного походження, знаком зв'язку між людським і трансцендентним світами та доступу до вищих надземних сил. А округлість форми корони підкреслює абсолютність монархії та її нескінченність.

Етимологічно слово «корона» пов'язане зі словами «ріг» (від лат. *corn* – ріг) та «вінець» (від лат. *corona* – вінець). З глибокої давнини роги на шоломах або головних уборах наділяли їх носіїв подвійною силою та гідністю божества, служили знаком високої духовності, сили, перемоги, королівського походження (Рошаль, 2006, с. 143). У державах Дворіччя, Давньому Єгипті ріг, що підноситься над головою, вважався символом влади і світла, що й зробило його прообразом царської корони. Так, М. Лукер вважає, що кобра на чолі єгипетського фараона символізувала промені світла (Lurker, 1974). Ставши правителями Верхнього та Нижнього Єгипту, фараони почали носити подвійну корону: біла та червона корони означали частини царства та поєднувалися у складному головному уборі, що символізувало вічну єдність Єгипетської держави. Додамо, що в царствах Давнього Сходу корони виконували не лише атрибутивні функції, але й були об'єктом поклоніння. Їх вважали наповненими божественним началом, магічною та цілющою силою.

Європейська корона бере початок від античного вінця, який тісно пов'язаний із давньогрецьким культом жертвоприношення богам, а також римською культурою нагород. Саме у надрах останньої відбулося перетворення вінця із живого лаврового листа як алегорії тимчасової слави («корона тріумфаліс») на золотий імператорський вінець як образ вічної величі («корона аура»), який і став згодом прототипом європейської коронної регалії.

Раннє християнство перенесло корону (вінок) воїна-атлета до сфери духовності та релігії. Згідно з християнським вченням, постійність, сумлінність та відданість справі віри винагороджувалися вінцем земного шляху людини – вічним спасінням. Дехто з дослідників припускає, що у християнській доктрині ідея вінця була тісно пов'язана із образом християнської ініціації – хрещення або образом раю. Додамо сюди також метафору тернового вінця, який перетворюється з об'єкту прокляття стражденного слуги на корону всепереможного Месії-Царя.

Із прийняттям хрещення Костянтином Великим (306–337) імперські церемоніальні традиції Риму, які досягли апогею за правління Діоклетіана (284–305) – правителя, що відкрив в історії римської державності епоху необмеженої не тільки *de facto*, але й *de jure* імператорської влади, було переосмислено у новому ракурсі. Зовнішні атрибути влади періоду домінації (IV–VI ст.) здебільшого були запозичені з персидського церемоніалу з його східною пишністю та алегоризмом. Відкинувши доволі суворий та аскетичний атрибутивний антураж своїх попередників, Діоклетіан ввів звичай надзвичайно пишного ушанування царських почестей. Як і східні владки, він запровадив культ імператора як утілення божества, закріплюючи його носінням пафосного пурпурного одягу та золотої діадеми з коштовним камінням. Перенесення імператором Костянтином столиці імперії на межу Європи та Азії у Константинополь (330-ті рр.) породило рафінований, продуманий до дрібниць церемоніал, поєднаний із придворними установками домінації, що своєю чергою спричинило формування надзвичайно

складного, витонченого, перейнятого спадщиною багатьох цивілізацій символізму всього соціокультурного та політичного простору Візантії.

Утім, ключовим фактором концептуальних змін, що відбулися у легітимаційних практиках раннього середньовіччя, стало проникнення християнства в усі сфери життя тогочасного суспільства. Якщо у Римі церемонія проголошення імператора відбувалася на іподромі, де народ і військо піднімали правителя на щит, то з 451 р. золоту діадему правителі стали одержувати із рук патріарха. Місце вступу на трон було перенесено у храм, а отримання відповідних регалій перетворилося на обряд вінчання на царство (Гращенко, 1973, с. 33–42).

Наведений історико-культурний екскурс в еволюцію корони як атрибута верховної влади дав нам змогу розкрити її багатогранну семантику. Втім, аналіз корони як символічного феномену був би неповним без залучення до нього методології Жільбера Дюрана – видатного французького соціолога, антрополога, дослідника форм та функцій уяви («*l'imaginaire*») у культурі. Спираючись на його концепт режимів колективного підсвідомого («діурн» – «ноктурн»), бачимо, що корона чітко вмонтовується у символічний простір героїчних міфів діурна (денного режиму). Промінь, сонцевий диск, сяйво, блиск, золото, все яскраве та ясне є образами, що мають стосунок до світла як ключової характеристики цього режиму імажнеру та втілюються в короні як атрибути абсолютної влади. По-перше, абсолютна влада завжди асоціюється з сяючим німбом. По-друге, вона завжди поєднується із вертикальним відношенням до світу (постуральна домінанта імажнера, зокрема символ високо піднятої голови). І по-третє, абсолютна влада завжди реалізується у формулі «*Divide et impera*» («Розділяй та володарюй»). Герой у Ж. Дюрана (Durand, 1999) як носій архетипного лейтмотиву роз'єднання у міфології, є тим, хто завжди розділяє, розпаровує, розриває, розщеплює, відсікає і одержує через це перемогу над перманентно дуальним світом.

Значно пізніше серед владних регалій з'явилася у Священній Римській імперії держава або державне яблуко. Маючи форму кулі, увінчаної хрестом, держава являє собою символ панування над Землею. Зображення, що несуть таке символічне навантаження, зустрічаються вже на монетах римського імператора Августа (30 р. до н.е. – 14 р. н.е.). На багатьох грошових знаках пізнішого періоду міститься зображення імператора з кулею у руці, увінчаною фігурою богині перемоги. Пізніше це зображення було замінене хрестом, і в такому вигляді держава перейшла до візантійського й германського імператорського двору, а згодом і до інших монархів. Держава також була регалією імператорів Священної Римської Імперії й англійських королів, починаючи з Едуарда Сповідника (1042–1066). До Росії держава як регалія влади перейшла із Польщі і вперше була використана у вінчанні на царство Лжедмитрія I (1606). У сферичній формі держави (адже сфера є образом і моделлю світу) через символіку довершеності, повноти і цілості закріпилася ідея верховного панування над землею (територією).

Безумовно, перелік регалій влади можна продовжити. Окрім розглянутих вище, які вважаються конститутивними та присутні в більшості монархічних комплексів легітимації, до кола символічних ознак верховної влади можуть включатися державна печатка, державний ключ, зброя, державний щит, трон, урочисте вбрання, колари тощо. Кожна з цих ознак виконує окрему функцію символізації та означення, але водночас усі вони комплексно працюють на легітимацію встановленого політичного порядку.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Усе зазначене вище дає можливість зробити деякі узагальнення.

У ході історичного розвитку сформувався комплекс легітимаційних практик, ядром якого виступає ритуал сакралізація фігури верховного правителя. Символізм цього ритуалу втілений у регаліях верховної влади – короні, скіпетрі та державі.

З огляду на свої субстанційні характеристики регалії як символи предметного характеру матеріально та водночас трансцендентно виражають певні властивості та якості верховної влади. Так, скіпетр уособлює верховну духовну владу; корона є символом верховенства влади, її піднесення та освячення; держава виступає символом панування над землею. Водночас у ансамблевій сукупності предметного втілення абстрактних ідей усі вони разом складають комплекс надзвичайно потужного символічного навантаження.

Будучи привілеями вищої влади і не передбачаючи існування дублікатів, регалії набувають у масовій свідомості статусу сакральних символів державності й виступають знаками спадкоємності державницької традиції, стабільності влади. Невипадково більшість країн, які на певних етапах своєї історії відмовлялися від монархічної форми правління, що часто супроводжувалося кардинальним переформатуванням державного символічного простору з урахуванням нових політичних реалій, згодом поверталися до практики використання регалій влади як символічних структур політичної комунікації, проте наділяючи їх новим ідейним змістом. Саме цей аспект легітимаційних практик може стати предметом подальших політологічних розвідок.

Література

- Византия. Южные славяне и древняя Русь. Западная Европа: искусство и культура : сборник статей в честь В.Н. Лазарева. Академия наук СССР, Научный совет по комплексной проблеме «История мировой культуры» ; под ред. В.Н. Гращенкова. Москва : Наука, 1973. 591 с.
- Полная энциклопедия символов / сост. В.М. Рощаль. Москва : АКТ; Санкт-Петербург : Сова, 2006. 515 с.
- Berger, P. & Luckmann, T. *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. London : Penguin, 1967. 219 pp.
- Bourdieu, P. *Social Space and Symbolic Power*. *Sociological Theory* (American Sociological Association). 1989. Vol. 7(1), 14–25.
- Chevalier J., Gheerbrant A. *Dictionnaire des Symboles. Mythes, rêves, coutumes, gestes, formes, couleurs, nombres*. Paris : Ed. Robert Laffont e Jupiters, 1997. 1110 pp.
- Durand Gilbert. *The anthropological structures of the imaginary*. Brisbane : Boombana Publications, 1999. 226 pp.
- Habermas Jurgen *Communication and the Evolution of Society*. Boston : Beacon Press, 1979. 264 pp.
- Lasswell, H.D. *Language of politics*. Cambridge : Mass., M.I.T. Pr., 1965. 398 pp.
- Lurker M. *The Gods and Symbols of Ancient Egypt. An Illustrated Dictionary*. London : Thames & Hudson, 1974. 142 pp.
- Mills, Ch.W. *The Sociological Imagination*, reprinted Oxford University, 2000. 256 pp.

References

- Berger, P. & Luckmann, T. (1967 [1966]) *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. London: Penguin.
- Bourdieu, P. (1989). *Social Space and Symbolic Power*. *Sociological Theory* (American Sociological Association). Vol. 7(1), 14–25.
- Chevalier, J. & Gheerbrant, A. (1997). *Dictionnaire des Symboles. Mythes, rêves, coutumes, gestes, formes, couleurs, nombres*. Paris: Ed. Robert Laffont e Jupiters.
- Durand, Gilbert (1999). *The anthropological structures of the imaginary*. Brisbane: Boombana Publications.
- Graschenkov, V.N. (Eds.). (1973). *Vizantiya. Yuzhnyie slavyane i drevnyaya Rus. Zapadnaya Evropa: iskusstvo i kultura : sbornik statey v chest V. N. Lazareva [Byzantium. Southern Slavs and ancient Russia. Western Europe: art and culture: a collection of articles in honor of V.N. Lazarev]*. Moskva: Nauka [in Russian].
- Habermas Jurgen (1979) *Communication and the Evolution of Society*. Boston: Beacon Press.
- Lasswell, H.D. (1965), *Language of politics*. Cambridge: Mass., M.I.T. Pr.
- Lurker, M. (1974). *The Gods and Symbols of Ancient Egypt. An Illustrated Dictionary*. London: Thames & Hudson.
- Mills, Ch.W. (1959), *The Sociological Imagination*, reprinted (2000). Oxford University
- Roshal V.M. (Eds.). (2006). *Polnaya entsiklopediya simvolov [The Complete Encyclopedia of Symbols]*. Moskva: АКТ; Sankt-Peterburg: Sova [in Russian].

Анотація

Мамонтова Е. В. Регалії верховної влади як інструменти легітимації політичного порядку. – Стаття.

Феномен політичного панування нерозривно пов'язаний із процесом легітимації. Як процес визнання політичного порядку на основі прийнятої в суспільстві системи цінностей та норм колективного існування, легітимація вимагає, передусім, публічного режиму протікання. Саме тому утвердження легітимності відбувається в просторі публічного дискурсу політики, серед структур якого найважливішим джерелом формування політичної спільноти та інститутів панування виступають символічні проекції політичних ідентичностей.

У ході історичного розвитку сформувався комплекс легітимаційних практик, який охоплює широкий діапазон символічних форм, за допомогою яких у багаторівневому соціальному організмі відбувається узгодження взаємодії його різноманітних структур, обґрунтування політичного порядку, виправдання наявності соціальної ієрархії та гармонізація соціальних відносин шляхом досягнення певного ступеню політичного консенсусу.

Смисловою домінантою символічного комплексу легітимації виступає фігура правителя.

Легітимаційний механізм будь-якої події, що відбувається у просторі політичної комунікації, спрацьовує максимально повно тільки за умови приведення до єдиного символічного знаменника усіх різновидів символів панування. Еталоном такої події є церемонія посвячення у владу (коронація, інтронізація, інаугурація). Її ключовими атрибутами виступають регалії верховної влади.

У статті розкрито загальний символізм та семантику таких символів панування, як скіпетр, держава, корона. На їхньому прикладі доведено, що звернення до символічних ресурсів легітимації забезпечує можливість здійснювати розподіл владних повноважень у суспільстві та реалізовувати функцію панування з мінімальним використанням інструментів примусу та насильства або інших інституційованих засобів.

Ключові слова: політичне панування, легітимація, символ, регалія, корона, скіпетр, держава.

Summary

Мамонтова Е. В. Regalia of the supreme power as tools of legitimation of a political order. – Article.

The phenomenon of political domination is inextricably linked to the process of legitimation. As a process of recognizing the political order on the basis of the system of values and norms of collective existence accepted in the society, legitimacy requires, above all, a public regime course. That is why the assertion of legitimacy takes place in the space of public discourse of politics, among the structures of which the most important source of formation of the political community and institutions of domination are symbolic projections of the political identities.

In the course of historical development a set of legitimacy practices was formed, which covers a wide range of symbolic forms by which the multilevel social organism coordinates the interaction of its various structures, substantiates the political order, justifies social hierarchy and harmonizes social relations and harmonization of the social relations by reaching a certain degree of political consensus.

The semantic dominant of the symbolic complex of legitimacy is the figure of the ruler, who at certain stages of socio- and polygenesis embodied the very idea of power.

The legitimacy mechanism of any event that takes place in the space of political communication works as fully as possible only if all types of symbols of domination are brought to a single symbolic denominator. The standard of such an event is the ceremony of consecration to power (coronation, enthronement, inauguration). Its key attributes are supreme power regalias.

The article reveals in detail the general symbolism and semantics of such symbols of domination as the scepter, the state and the crown.

The example of symbols of domination proves that the recourse to symbolic resources of legitimacy provides an opportunity to distribute power in the society and implement the function of domination with minimal use of instruments of coercion and violence, or other institutional means.

Key words: political domination, legitimation, symbol, regalia, crown, scepter, globus cruciger.